

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ
ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи РО1-М20z
(заочна форма навчання)
спеціальності 013 Початкова освіта
Погомій Христина Валеріївна

Керівник: **Бахмат Н.В.**,
доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри
теорії та методик початкової освіти

Рецензент: **Галаманжук Л. Л.**,
доктор педагогічних наук, професор

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	9
1.1. Сутність поняття «екологічна компетентність».....	9
1.2. Особливості формування екологічної компетентності учнів молодшого шкільного віку на уроках природничої освітньої галузі....	18
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	40
2.1. Передовий педагогічний досвід з проблеми формування екологічної компетентності молодших школярів.....	40
2.2. Критерії та рівні сформованості екологічної компетентності учнів молодшого шкільного віку.....	50
2.3. Експериментальне дослідження методики формування екологічної компетентності учнів молодшого шкільного віку.....	57
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

На сьогодні перед людством постали багато викликів, які загрожують його майбутньому існуванню. Не останнє місце у їх переліку займають екологічні проблеми, до яких належать ерозія ґрунтового покриву, зростання дефіциту прісної води, можливе зникнення багатьох видів тварин і рослин, руйнування озонового екрану, забруднення атмосфери і як найгостріший його наслідок – глобальне потепління. Всі ці загрози зумовлені антропогенним впливом на навколишнє середовище. Не оцінюючи належним чином свою роль у довкіллі, людство завдає непоправної шкоди не лише природі, а й собі, ставлячи під питання безпеку свого майбутнього.

Одним із шляхів подолання світової екологічної кризи є зміна суспільної свідомості. Вирішальну роль у цьому може відіграти початкова школа. Наразі перед учителями початкової школи постала актуальна проблема екологічної освіти учнів молодшого шкільного віку, завданням якої є формування у школярів екологічної компетентності. Це стане однією з передумов збереження довкілля у майбутньому. Молодші школярі значно емоційніші, тому гостріше сприймають та усвідомлюють різні загрози, а тому можуть щиро співпереживати.

Провідна роль у формуванні екологічної компетентності відводиться початковій школі як одній із перших ланок формування особистості, здатної відповідати за свої вчинки. Як відомо, особистість на 80 % формується у ранньому дитинстві і спілкування з навколишньою природою у цей період посідає одне з провідних місць у діяльності дітей.

Для ефективного та успішного формування у молодших школярів екологічної компетентності учителі початкових класів мають виділити у змісті кожного навчального предмета матеріал екологічного спрямування. Провідну роль у розв'язанні проблеми формування екологічної компетентності відводиться урокам природничої освітньої галузі та читання,

на яких проводиться формування наукових основ природоохоронної діяльності учнів молодшого шкільного віку.

У роботах відомих сучасних педагогів А. Захлебного [32; 33], І. Зверева [35], О. Савченко [62], А. Хуторського [71] та психологів В. Вербицького [11], Е. Гірусова [18], С. Дерябо та В. Ясвіна [25; 75], Н. Кисельової [40] розглядаються проблеми формування в учнів загальноосвітніх компетентностей, в тому числі й екологічної. Аналіз цих та інших робіт свідчить, що в основні структурні компоненти екологічної освіти учнів загальноосвітніх шкіл необхідно внести корективи з метою підвищення ефективності формування екологічної компетентності молодших школярів.

Сучасна психологічна наука особливо детально вивчає екологічну компетентність, оскільки існує невідповідність між організацією просторово-предметного середовища людини та її психологічною природою. Ця проблема є предметом вивчення Р. Біджиєвої [3], Б. Т. Лихачова [47], А. Львовичкіної [48], Ю. Швалб [73]. Ці та інші вчені виявили, що молодший шкільний вік найвідчутніше реагує на деструктивний вплив просторово-предметного середовища.

Екологічна компетентність є вищим проявом психічного відображення як природного і штучного середовища, так і внутрішнього світу особистості, самоусвідомленням свого місця і ролі у природі, а також здатності до саморегуляції даного відображення. З цієї точки зору екологічну компетентність розглядають Л. Іщенко [37], Н. Кравець [43], Н. Лисенко [46], І. Павленко [53], Г. Пустовіт [60], Л. Стахів [65], Г. Тарасенко [67].

А. Зухлебний [32], І. Зверев [35], І. Суравегіна [66] у структурі екологічної компетентності виділяють три відносно незалежні компоненти: раціональний, чуттєво-емоційний, поведінково-вольовий. Відповідно, кожному з цих компонентів відповідають риси особистості: екологічні знання, оцінка екологічної ситуації та екологічно усвідомлена поведінка. Науковці вказують, що на основі екологічної компетентності мають перебудуватися уявлення і погляди особистості молодшого школяра, в

результаті чого засвоєні ним знання стають нормою поведінки у ставленні до довкілля.

Л. Липова вказує, що умовою успішного формування екологічної компетентності слід вважати трансформацію зовнішніх стимулів і мотивів поведінки у внутрішні переконання особистості [45]. Це стане запорукою розвитку її природовідповідної поведінки у майбутньому. Учні сучасних загальноосвітніх шкіл треба переконати в тому, що розвиток біосфери має відбуватися не за законами суспільства, а на основі ідеї В. Вернадського про свідоме, гармонійне перетворення людиною довкілля [12]. Ідеї великого ученого В. Вернадського несумісні з антропогенною трансформацією навколишнього природного середовища, яку ми спостерігаємо зараз. Тому усунення ризику глобальної екологічної катастрофи, збереження різноманітності живих організмів на Землі, гармонійне поєднання складових компонентів природної, соціальної та технологічної сфер стане найважливішою ознакою формування ноосфери.

У психологічній та педагогічній літературі сформованість в учнів екологічної компетентності розглядається як наслідок набуття учнями в результаті освітнього процесу:

- системи знань про довкілля, яке оточує людину, як взаємозалежних і взаємопов'язаних соціальних та природних компонентів;
- практичного досвіду застосування набутих знань для розв'язання локальних і регіональних екологічних проблем;
- уміння прогнозувати відповідну поведінку та дії на побутовому і професійному рівні;
- потреби спілкування з природним середовищем та бажання необхідності особистої участі у його збереженні, охороні та відновленні.

Незважаючи на велику кількість наукових досліджень з проблеми формування в учнів молодшого шкільного віку екологічної компетентності зокрема та особливостей екологічної освіти в цілому, ця проблема залишається розв'язаною в недостатній мірі. У багатьох наукових

публікаціях відсутній аналіз міждисциплінарного та ціннісного розуміння учнями молодшого шкільного віку їхнього природного оточення, мало уваги звертається на різноманітність методів та ефективність методів навчання, які забезпечують умови усвідомленого сприйняття школярами об'єктів природи та викликають гармонійну, а не прагматичну взаємодію із природою.

Актуальність та недостатня науково-методична розробленість зазначеної проблеми зумовили вибір теми випускної кваліфікаційної роботи **«Умови формування екологічної компетентності молодших школярів на уроках природничої освітньої галузі»**.

Мета дослідження: розробити систему роботи щодо формування екологічної компетентності учнів молодшого шкільного віку на уроках природничої освітньої галузі та у природоохоронній діяльності початкової школи.

Відповідно до мети дослідження необхідно розв'язати наступні **завдання:**

- на основі аналізу психолого-педагогічної літератури уточнити сутність дефініції «екологічна компетентність»;
- визначити та охарактеризувати структурні компоненти екологічної компетентності;
- встановити дидактичні умови формування екологічної компетентності учнів молодшого шкільного віку на уроках природничої освітньої галузі;
- продіагностувати рівень сформованості екологічної компетентності учнів четвертого класу;
- розробити систему роботи з формування екологічної компетентності учнів четвертого класу на уроках природничої освітньої галузі.

Об'єкт дослідження: процес навчання молодших школярів на уроках природничої освітньої галузі.

Предмет дослідження: система роботи, спрямована на формування екологічної компетентності учнів четвертого класу.

На основі мети, об'єкта і предмета досліджень нами було висунуто **гіпотезу**, відповідно до якої формування екологічної компетентності учнів четвертого класу буде здійснюватися успішно за умов:

- цілеспрямованої, системної та поетапної роботи, спрямованої на формування у молодших школярів екологічної компетентності;
- встановлення рівня сформованості екологічної компетентності учнів третього класу;
- врахування під час формування системи завдань з природничої освітньої галузі структури екологічної компетентності;
- проведення природоохоронної діяльності, яка забезпечує формування в учнів суб'єктивного ставлення до природних об'єктів.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було використано наступний комплекс методів:

- теоретичний аналіз та узагальнення наукових даних з проблеми дослідження;
- спостереження за учнями та педагогами у процесі навчальної діяльності, анкетування учителів, тестування учнів;
- констатувальний та формувальний психолого-педагогічний експеримент;
- кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

Експериментальна база. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Кам'янець-Подільська загальноосвітня школа №8 I-III ступенів Хмельницької області. Експериментальним дослідженням охоплено 45 учнів 3-х класів початкової школи (експериментальний клас (3А) – 22 учня, контрольний клас (3Б) – 23 учні).

Практичне значення дослідження полягає у розкритті системи роботи вчителів щодо покращення процесу формування екологічної компетентності в учнів молодшого шкільного віку на уроках природничої освітньої галузі.

Апробація результатів дослідження здійснювалась у процесі експериментальної роботи з вивчення процесу формування екологічної

компетентності учнів третього класу на уроках природничої освітньої галузі у Кам'янець-Подільській загальноосвітній школі №8 I-III ступенів Хмельницької області.

Публікації автора за темою дослідження:

Погомій Х. В. Передовий педагогічний досвід з проблеми формування екологічної компетентності молодших школярів // Збірник наукових праць студентів і магістрантів педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка ; педагогічний факультет ; [відпов. секр. Н.В. Бахмат]. Київ : Міленіум, 2021. Вип. XVII. С. 204-211.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатку.

ВИСНОВКИ

У результаті узагальнення результатів проведеного наукового дослідження з проблеми формування екологічної компетентності молодших школярів шляхом проведення системи природоохоронних заходів при вивченні природничої освітньої галузі можна зробити наступні висновки:

1. Екологічна компетентність – це здатність і потреба особистості до ситуативної діяльності в соціальному та природному оточенні, за якої набуті екологічні знання, навички, досвід і цінності проявляються в умінні приймати рішення, виконувати відповідні дії, нести відповідальність за прийняті рішення, усвідомлюючи їх наслідки для довкілля.

В ході проведення дослідження було встановлено, що екологічна компетентність складається із трьох структурних компонентів – інтелектуального (раціонального), емоційно-чуттєвого та поведінково-вольового. На основі кожного із трьох компонентів проходить формування системи знань та умінь, які забезпечують:

- усвідомлення учнями молодшого шкільного віку природного довкілля як особливого матеріального об'єкта;
- розуміння ролі та місця людини у складній системі відносин «суспільство – природа»;
- можливість здійснювати постійні спостереження за явищами та об'єктами природи;
- проводити дослідження, під час яких молодші школярі вивчають найхарактерніші ознаки, властивості і способи взаємодії між явищами та об'єктами природи;
- формування в учнів уміння виділяти істотні ознаки об'єктів природи, їх класифікації, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки у природі та проводити навчальну діяльність за встановленим планом.

Однією з ефективних умов успішного формування екологічної компетентності є психологічна участь особистості у світі природи,

суб'єктивний характер усвідомлення об'єктів природи та намагання непрагматичної взаємодії з нею.

2. Визначальною умовою природоохоронної діяльності у системі початкової освіти, яка забезпечує ефективність процесу формування в учнів екологічної компетентності є психологічна і методична готовність учителя, яка проявляється у його спрямованості на формування пізнавальних навичок та умінь молодших школярів самостійно одержувати знання і забезпечувати їх інтелектуальний розвиток; в умінні орієнтуватися в сучасному науково-методичному середовищі та узагальненні отриманих із різних джерел знань з метою їх інтеграції у сферу своєї практичної діяльності. Характерною особливістю проведення у початковій школі природоохоронної діяльності як одного з елементів формування екологічної компетентності молодших школярів є активне керівництво учителя пізнавальною діяльністю учнів.

Нами встановлено, що ефективність формування екологічної компетентності через впровадження природоохоронної діяльності залежить від таких дидактичних умов:

- вибору учителями початкових класів змісту завдань, який відповідає природничої освітній галузі і має екологічне спрямування;
- підбору тематики завдань, яка стимулює мотивацію навчальної діяльності учнів, активізує їх самостійну роботу і відповідає віковим особливостям молодших школярів та їх пізнавальним інтересам;
- запровадження в освітній процес початкової школи дослідницьких, інформаційних, практично зорієнтованих міні-проектів, які розраховані на групову роботу за участю не більше п'яти учнів, використовуючи міжпредметну інтеграцію. Виконання міні-проектів має тривати 1–2 тижні на уроках і в позаурочній діяльності або на одному–двох парних уроках;
- проведення позашкільних заходів, які включають екскурсії, прогулянки-спостереження, природо-охоронні акції, виставки творчих робіт, які показують можливість використання вторинної сировини з метою збереження природних ресурсів, систематичної роботи з використанням

різних джерел інформації. Це забезпечить усвідомлене розуміння учнями молодшого шкільного віку необхідності дбайливого ставлення до природного довкілля;

– організації презентацій продуктів природоохоронної роботи, на які запрошують батьків, учнів інших класів, учителів та керівництво закладу загальної середньої освіти.

3. На основі проведеного аналізу Державного стандарту початкової освіти, навчальної програми природничої освітньої галузі, Концепції «Нова українська школа», підручника для 3-го класу, методичних посібників, анкетування вчителів початкових класів можна зробити висновок, що формування екологічної компетентності в учнів молодшого шкільного віку є актуальною дидактичною проблемою початкової школи.

На сьогодні відсутні загальноприйняті шляхи реалізації в освітньому процесі технології навчальних проєктів, які мають екологічне спрямування. Часто учителі початкових класів природоохоронну діяльність розуміють як підготовку і зачитування учнями рефератів. У багатьох учителів виникають труднощі у виборі дидактично ефективного матеріалу екологічного спрямування

4. На основі вивчення передового педагогічного досвіду та аналізу наукової і методичної літератури була розроблена методика експериментальної роботи з ефективного формування в учнів третього класу екологічної компетентності. Експериментальне дослідження було проведене у три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний. Рівні сформованості в учнів екологічної компетентності проводили за методикою, розробленою С. Дерябо та В. Ясвіним.

Аналіз результатів первинного визначення рівнів екологічної компетентності показав, що в обох класах переважають учні, які мають соціорациональну поведінку, практичний рівень мотивації взаємодії з природою.

5. Розроблена і впроваджена у навчальний процес експериментальна методика формування екологічної компетентності в учнів 3-х класів через впровадження природоохоронної діяльності передбачала залучення учнів до групового виконання завдань різного рівня.

Повторне визначення рівнів екологічної компетентності показало позитивну динаміку її сформованості в учнів експериментального класу. В експериментального класу учнів покращилися показники комунікативно-мовленнєвих умінь і самооцінка навчальної роботи. Це свідчить про готовність молодших школярів проводити природоохоронну діяльність.

6. Проведена експериментальна робота засвідчила, що ефективно формування екологічної компетентності в учнів 3-х класів можливе за умови правильного керівництва з боку вчителя та дотримання умов організації природоохоронної діяльності молодших школярів. Робота з формування екологічної компетентності має бути поетапною, систематичною та цілеспрямованою на всіх уроках природничої освітньої галузі та в позаурочній діяльності. Також необхідно впроваджувати у навчальний процес практично зорієнтовані завдання на основі міжпредметної інтеграції та враховувати вікові й індивідуальні особливості учнів.

Проведене дослідження не охоплює всі питання формування у молодших школярів екологічної компетентності. Перспективи подальшого дослідження цієї проблеми полягають у практичній підготовці учнів до виконання навчальних завдань екологічного спрямування, у формуванні екологічних понять, які є основою компонентів екологічної компетентності – інтелектуального (раціонального), чуттєво-емоційного та поведінково-вольового.

7. Мету наукової роботи досягнуто, завдання, які ставились відповідно до мети, виконано повністю. Результати проведеного експериментального дослідження свідчать засвідчують достовірність висунутої гіпотези.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашина Н. С. Развитие ключевых жизненных компетенций через метод проектов // Метод проектов: традиции, перспективы, жизненные результаты : Практико-ориентированный сборник / Керівник авторського колективу – директор ліцею міжнародних відносин С. М. Шевцова. Науковий керівник і редактор – канд. істор. наук І. Г. Єрмаков. Київ : «Департамент», 2003. С. 257–258.
2. Баханов К. Інноваційні системи, технології та моделі навчання природознавству в школах Запоріжжя. Київ : «Просвіта», 2014. 104 с.
3. Биджиева Р. У. Диалектика формирования экологического сознания в условиях информационного общества : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. Москва, 2001. 341 с.
4. Бобылева, Л.Д., Бобылева О.В. Экологическое воспитание школьников во внеучебной работе: проблемы теории и технологии: Учебное пособие. Мичуринск: Мичуринская городская типография, 2014. 80 с.
5. Большая иллюстрированная энциклопедия : [в 32-х т.]. Москва : АСТ : Астрель, 2010. 2010. 503 с.
6. Борейко В. Е. Охрана дикой природы в Украине и мире / Киевский эколого-культурный центр. Киев : Логос, 2018. 80 с.
7. Буева Л. П. Самое эксцентричное создание на Земле // Педагогика и просвещение. 2012. №4. С. 71-80.
8. Букин А. Р. Малышевский А. Ф. Школьникам о философии. Москва : Просвещение, 1992. 142 с.
9. Васильев Н. Г. Экологическое сознание: генезис и сущность : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.10. Иркутск, 1985. 23 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
11. Вербицький В. В. Екологічне виховання дітей (практикум для педагога). Київ: АБЕРС, 2009. 104 с.

12. Вернадский В. И., Яркинш П. А. Этико-психологические основания социоприродного взаимодействия // Психология человека в образовании, 2021, т. 3, № 3. С. 257-272.

13. Виноградов, П. Н., Пархоменко, О. Г., Яркин, П. А., Ефимова, И. А. (2019) Ценности и выбор человеком нравственной позиции при взаимодействии с природными объектами. Научное мнение, № 1, С. 57–63.

14. Волкова А. С. Екологічне виховання школярів. Київ : Знання, 1985. 46 с.

15. Гагарин А.В. Экологическая компетентность личности: психолого акмеологическое исследование. Москва : Издательство РУДН, 2011. 160 с

16. Галеева А. М., Курок М. Л. Методологические аспекты взаимодействия общества и природы. Москва : Моск. рабочий, 2008. 166 с.

17. Гладиш М. О. Екологічна компетентність майбутніх фахівців соціальної сфери // International Journal of Innovative Technologies in Social Science, RS Global Sp. z O.O., Warsaw, Poland, 2018. Вип. 8(12). URL : archive.ws-conference.com/wp-content/uploads/ijitss0158 (дата звернення: 5.09.2019).

18. Гирусов Э. В. Экологическое сознание как условие оптимизации взаимодействия общества и природы // Философские проблемы глобальной экологии. Москва: Наука, 1983. С. 105–120.

19. Грущинська І. В., Хитра З. М. Я досліджую світ. Підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) : Частина 1. Київ : УОВЦ «Оріон», 2020. 160 с.

20. Грущинська І. В., Хитра З. М. Я досліджую світ. Підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) : Частина 2. Київ : УОВЦ «Оріон», 2020. 160 с.

21. Гузеев В. В. Консультации: метод проектов // Педагогические технологи. 2007. № 1. С. 34–39.

22. Гусь І. М., Калмикова І. В. Метод проектів // Управління школою. 2005. № 5. С. 8–11.

23. Давыдов В. В. Деятельностная теория мышления : монография. Москва, 2005. 239 с.

24. Державний стандарт початкової освіти : постанова Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. No 87 (у редакції постанови абінету Міністрів 24 липня 2019 р. No 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 14.03.2021).

25. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Методологические проблемы становления и развития экологической психологии // Психологический журнал. 1996. № 6. С. 4–18.

26. Додусенко Н. О., Нетужилова І. В. Теоретичні аспекти проектної діяльності молодших школярів // Початкове навчання та виховання. 2010. № 24 (244). С. 2–9.

27. Додусенко Н. О., Нетужилова І. В. Проектна діяльність у початковій школі. Харків : Вид-во група «Основа», 2010. 224 с.

28. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України: [гол. ред. В. Г. Кремень]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

29. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-укладач Н. П. Наволокова. Харків : Вид-во група «Основа», 2011. 176 с.

30. Ермаков Д. С. Экологическое образование в контексте национальных проектов // Биология в школе. 2020. № 5. С. 38-41.

31. Жестова Н. С. Стан екологічного виховання учнів // Початкова школа. 2019. № 10 –11. С. 78–81.

32. Захлебный А.Н., Дзятковская Е.Н. Идеи устойчивого развития в школе. Москва: Образование и экология, 2017. 172 с.

33. Захлебный А.Н., Дзятковская Е.Н. Экологическая компетенция школьника как цель обучения. к вопросу о конкурентоспособности российского образования на мировом рынке // Экология и жизнь. 2009. No 10. С. 36-41.

34. Захмарна К. П. Екологічна освіта школярів. Київ, 2013. 125 с.

35. Зверев И. Д., Захлебный А. Н. Экологические знания на уроках и после уроков // Народное образование. 1985. № 2. С. 81–84.

36. Землянская Е. Н., Джурицкий А.Н., Землянская Е.Н., Веретенникова Л.К. и др. Инновации и традиции в педагогике начального образования. Москва, 2021. 248 с.

37. Іщенко Л., Дука Т., Підлипняк І. Забезпечення наступності у формуванні цілісного сприйняття природи старшими дошкільниками та молодшими школярами // Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. 2020. Вип. 2. С. 49-58. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2020_2_8.

38. Касьян А.А. Контекст образования: наука и мировоззрение. Нижний Новгород, 1996. 186 с.

39. Кирилова З. А. Екологічна освіта і виховання школярів у процесі вивчення природи // Початкова школа. 2019. № 5. С. 25–27.

40. Киселева Н. Ю. Экологические элементы сознания и религии. Нижний Новгород, 1993. 176 с.

41. Кочергин А. Н., Марков Ю. С., Васильев Н. Г. Экологическое знание и сознание: особенности формирования. Новосибирск : Наука, 1999. 221 с.

42. Коджаспирова Г. М. История педагогики в схемах и таблицах:: учебное пособие. Москва, 2020. 176 с.

43. Кравець Н. С. Активізація пізнавальної діяльності молодших школярів в умовах їх екологічного виховання // Обрії. 2012. № 1(34). С. 86–90.

44. Кравченко С. М., Костицький М. В. Екологічна етика і психологія людини. Львів : Світ, 2012. 240 с.

45. Липова Л. Метод наукового дослідження як чинник формування фундаментальних природничих знань // Рідна школа. 2014. № 1–2. С. 31–34.

46. Лисенко Н. В. Екооко: дошкільник пізнає світ природи: навчально-методичний посібник. Київ, Видавничий Дім «Слово», 2015.

47. Лихачев Б. Т. Экология личности // Педагогика. 2013. № 2. С. 19–28.
48. Львовичкіна А. М. Психологічні засади формування еколого-орієнтованої свідомості: монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 422 с.
49. Марков Ю. Г. Социальная экология. Взаимодействие общества и природы : [учеб. пособие]. 3-е изд., испр. и доп. Новосибирск: Сибирское университетское издательство, 2017. 544 с.
50. Марфенин Н. Н. Экология и гуманизм. Россия в окружающем мире // Аналитический ежегодник. Москва : МНЭПУ. 2020. 328 с.
51. Моисеева Л.В., Никитина Ю.Г. Формирование экологической компетенции у младших школьников // Педагогическое образование в России. 2011. №2. С. 206-210.
52. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2016. 35 с.
53. Павленко И. Н. Экологический кризис как псевдопроблема // Вопросы философии. 2002. № 7. С. 66–79.
54. Панов В. И. Экологическая психология: опыт построения методологии. Москва : Наука. 2014. 196 с.
55. Пехота О. М., Пиктенко А. З., Любарська О. М. Освітні технології : Навч.-метод. посіб. К. : А.С.К., 2004. 256 с.
56. Полат, Е. С., Бухаркина М. Ю. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособие для студентов вузов по спец. 050706 (031000) – Педагогика и психология, 050701 (033400) – Педагогика. 3-е изд., стер. Москва : Академия, 2010. 368 с.
57. Полат Е.С. Педагогическое проектирование : от методологии к реалиям // Методология учебного проекта : материалы методического семинара. Москва, 2011. 123 с.

58. Про затвердження типових освітніх програм для 1–2 класів закладів загальної середньої освіти» : наказ МОН України від 08.10.2019 № 1272. URL : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/65920/ (дата звернення: 15.03.2021).

59. Про затвердження типових освітніх програм для 3–4 класів закладів загальної середньої освіти : наказ МОН України від 08.10.2019 № 1273». URL : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/65921/ (дата звернення: 15.03.2021).

60. Пустовіт Г. П. Туристсько-краєзнавчий напрям позашкільної освіти в контексті Нової української школи // Наука, освіта, суспільство очима молодих науковців: Матеріали XII Міжнародної науково-Н-34 практичної конференції здобувачів вищої освіти. Рівне: РВВ РДГУ. 2019. С. 114-115.

61. Рябова З. В., Кравченко Г. Ю. Метод проєктів у розвитку якості початкової освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2013. 144 с.

62. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів почат. навчання. 2-ге вид., доповн., переробл. Київ : Богданова А. М., 2009. 226 с.

63. Січко І.О. Теорія і технологія природничої освіти в початковій школі: навчально-методичний посібник. Миколаїв : СПД Румянцева, 2019. 256 с.

64. Симонова Т. И. Формирование экологического сознания младших школьников. Самара : Самарский государственный педагогический университет, 2008. 218 с.

65. Стахів Л. Г. Основи природознавства та методика ознайомлення дітей з природою: тексти лекцій. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. 182 с.

66. Суравегина И. Т. Методическая система экологического образования. *Советская педагогика*. 1988. № 9. С. 32–34.

67. Тарасенко Г. С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти: монографія. Черкаси : «Вертикаль» видавець ПП Кандич С. Г., 2006. 308 с.

68. Теорія і практика екологічної освіти : навч. посіб. для студентів денної форми навчання, за напрямом підготовки: 101 «Екологія» / уклад.: М. М. Дяченко-Богун, В. В. Оніпко, В. І. Іщенко. Полтава, 2019. 85 с.

69. Терентьева, Н. О. Застосування освітньої технології «Метод проектів» [Текст] : навч. посібник. Херсон : Айлант, 2010. 50 с.

70. Хафізова Л. М. Екологічне виховання молодших школярів // Початкова школа. 2019. № 3. С. 33–37.

71. Хуторской А. В. Современная дидактика : учебник для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрайт, 2021. 406 с.

72. Шагун В. П., Павлов В. И., Рыженков П. Е. Исследование экологического сознания детей и подростков // Психологический журнал. 1994. №1. С. 41–50.

73. Швалб Ю. М., Кряж І.В. Сучасні проблеми екологічної психології: екологічна парадигма сучасного образу життя і світу: матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 травня 2019 року, Харків) / за ред. Ю.М. Швалба. Київ : інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2019. 103 с.

74. Гусельнікова І.О. НУШ. Основи екології. 3 клас. Робочий зошит. Харків : Златка, 2020. 48 с.

75. Ясвин, В.А. Психология отношения к природе. Москва : Смысл, 2010. 456 с.